

मराठी विज्ञान परिषद-५०

राष्ट्राच्या उभारणी मध्ये उच्च संस्था, त्यांचे योगदान व आव्हाने

मिलिंद सोहोनी
CTARA, IIT Bombay, मुंबई
www.cse.iitb.ac.in/~sohoni

मराठी विज्ञान परिषद-५०

राष्ट्राच्या उभारणी मध्ये उच्च संस्था, त्यांचे योगदान व आव्हाने

उच्च संस्था: केंद्र-शासित IIT, IISER, CSIR, DST इ.

- राष्ट्राची उभारणी- संरक्षण, अवकाश शास्त्र, सरदार सरोवर
- राष्ट्राचा विकास-रस्ते, वीज, पाणी, सार्वजनिक परिवहन इ.

विकास

- सांस्कृतिक द्रष्टीकोन
- विज्ञान- भाषा व संस्कृतीचे महत्त्व

संस्थांचे विश्लेषण व विज्ञान

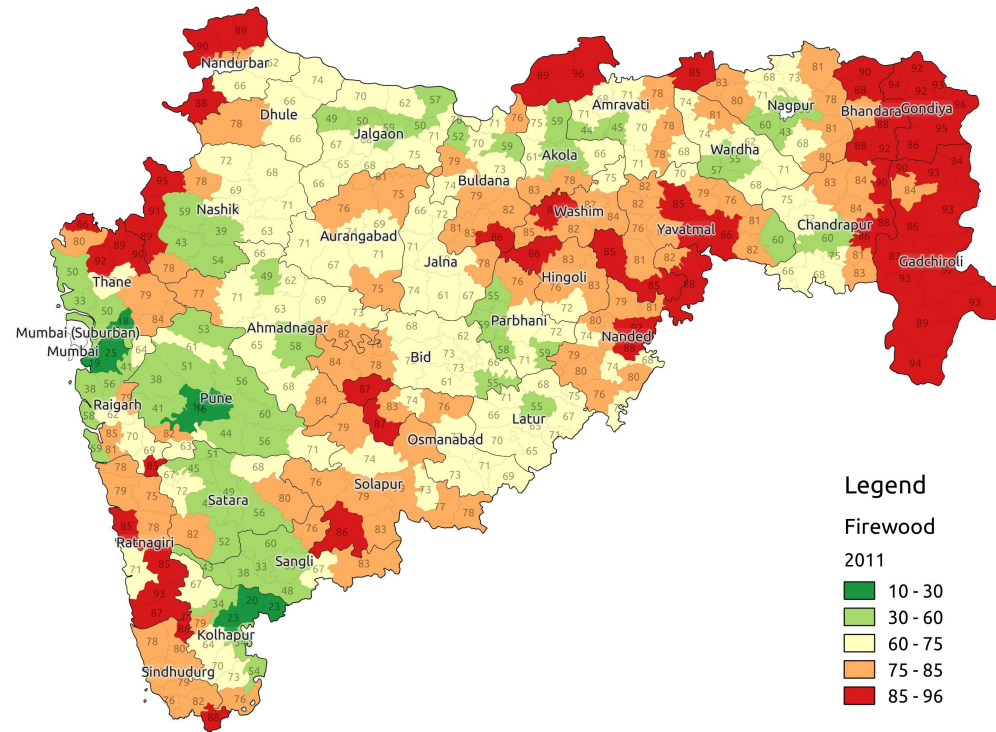
- विज्ञानाचे विषय- भूजल, अणू-विज्ञान, nano-electronics
- विज्ञानाची पद्धत-प्रश्न व विषयाची निवड, संशोधनाची उद्दिष्टे व आवाका, प्रयोगांची रूपरेषा, data गोळा करणे, सिद्धांत मांडणे, वाद-विवाद व दुरुस्ती

Scientific temper

- गुण - वास्तव-निष्ठ प्रामाणिकपणा, चिकित्सक वृत्ती, कार्यकुशलता, संवेदनशीलता
- विकास व आधुनिकतेचा पाया

स्वयंपाकाचे इंधन -सद्य परिस्थिती

Percentage of Rural Households cooking with Firewood (2011)

Scientific Temper

स्वयंपाकाची यंत्रणा व चुली

- २०११ जनगणना-ग्रामीण भागात ७०%, ५० लाख घरे

गावातल्या चुलींची चाचणी-सर्वात श्रेष्ठ चूल कोणती

- अतिशय महत्त्वाचे व विज्ञानात बसणारे
- विकासाचे पहिले पाऊल- चांगल्याचे अनुकरण

चुलींची चाचणी

- श्रेष्ठ-कमी इंधन? कमी धूर? कमी कष्ट? कमी वेळ? १ भांड्याची? २/३ भांड्याची?
- श्रेष्ठ म्हणजे काय? गावामध्ये सामंजस्य !
- प्रयोग पद्धत व प्रणाली-water-boiling, kitchen practice
- Data गोळा करणे व विश्लेषण
- रिपोर्ट तयार करणे व प्रस्तूत करणे, बक्षीस समारंभ.

Scientific temper- भाषा व संस्कार + ज्ञान-विज्ञान, समाज शास्त्र, नीती शास्त्र, वाद-विवादाला लागणारे समाजामधले सामंजस्य

विज्ञानाचे विषय

उपयुक्त विज्ञान

कुतूहलाचे विज्ञान

समाजच्या विज्ञान प्रणाली मध्ये संतुलन

– विकसित देश – कुतूहलाचे जास्त

– विकसनशील देश – उपयुक्त जास्त

उच्च संस्थांचे मूल्यमापन – ३ कप्पे

- विज्ञानाची पद्धत, उपयुक्त विज्ञान, कुतूहलाचे विज्ञान

उच्च संस्थांचे योगदान - माझे मत

विज्ञानाची पद्धत

- आजू-बाजूचे विज्ञान शाळेत का नाही?
- **प्रवेश परीक्षा!** JEE, GATE इ.- वैश्विक अभ्यासक्रम-चूल-पाण्याचे विज्ञान नाही, देशातून फक्त २-५%. MCQ पद्धती मुळे घोकंपट्टी व क्लासेस.
- यांचा राज्याच्या शिक्षण प्रणालीवर मोठा प्रभाव
- परिणाम-तरुण पिढी मध्ये त्यांच्या भोवतालच्या समस्यांचे अपुरे ज्ञान, **मागासलेपणा**

उपयुक्त विज्ञान

- संस्थेचे मुख्य उत्पादन-त्यांचे पदवीधर-global service किंवा परदेशी रवाना
- खरोखर देशासाठी engineering मध्ये चांगला पगार शक्य नाही का? शक्य आहे !
- जिल्हा नियोजन, पाण्याचे व्यवस्थापन, प्रदूषण नियंत्रण, संचार व्यवस्था, वीज व्यवस्था, छोटे व मध्यम उद्योग, रेल्वे- अनेक क्षेत्र!
- पण त्यांना हवे आहे निरीक्षण, विश्लेषण, संशोधन, समन्वय
- आज ही कुशलता आपल्या संस्थांमध्ये नाही

आपले संशोधन

Topic (Phrase)	preceding 2003	2003-2009 (TEQIP I)	2010 onwards (TEQIP II)
Neural Network	692	1818	2467
Wavelets	96	905	1846
Genetic Algorithms	262	989	1373
<i>Water Supply</i>	84	74	87
<i>Groundwater Models</i>	11	29	70
<i>Public Transport</i>	5	15	25

कुतूहलाचे विज्ञान

- निसर्ग व पर्यावरण – कुतूहलाचे अनेक विषय
- कळसुबाई चा पर्वत बोडका का? ह्या पूर्वी तेथे जंगल होते का?
- पेण चे मूर्तीकार कुठले पदार्थ वापरतात?
- कुतूहलाचे विज्ञान – विज्ञानाच्या पद्धतीशी जवळचा संबंध, समाजामध्ये जागरूकता, आत्मविश्वास, **role-models**
- दिसते : **अनुकरण विज्ञान**–उसने विषय, उसनी **journals**, उसने प्रमाण!

मूळ कारण - S&T चे केंद्रीकरण

- विज्ञानाचे संचित वैश्विक पण विज्ञानाचे कार्य स्थानिकच!
- १९४७-भारता समोरची आव्हाने - अन्न, वस्त्र, उद्योग, अगतिक दुष्काळ, भयंकर गरिबी
- पं. नेहरू - विज्ञान व तंत्रज्ञानावर विश्वास
- नवीन संस्थांची स्थापना - १९२५, १९४७-१९६०
- Mandate-विषयामध्ये प्रगती, scientific temper, विकास, पण प्रादेशिक समस्या, शासन, उद्योग यांच्याशी सांगड नाही!
- DST, DBT इ. अंतर्गत विज्ञानाचे नोकरशाहीत रूपांतर
- विज्ञानाचे विकेंद्रीकरण अतिशय जरूरी. बिघडलेले शासन दुरुस्त करायचा एकमेव अहिंसक मार्ग

उच्च संस्था पुढील आव्हाने

गुणवत्ता कायम ठेवून -अभ्यास प्रणालीला समाजाभिमुख करणे, विज्ञान सेवे कडून लोक सेवेकडे नेणे

नेमके स्थानिक प्रश्न हाताळायचे कसे? Scientific temper आणायचे कसे?

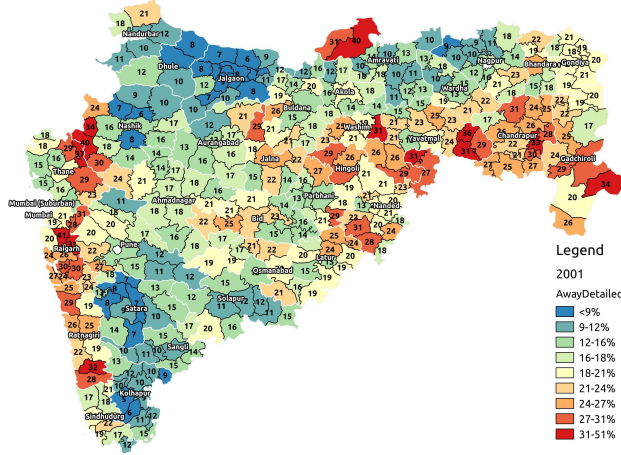
- विद्यार्थ्यांची निवड
- शिक्षक व संशोधकांना प्रोत्साहन व बढतीचे निकष
- देशी Journals मध्ये विकास संशोधनाचे सत्र
- स्थानिक व प्रादेशिक संस्थांशी समन्वय
- वेगळी व समर्पक संशोधन प्रणाली

Global Knowledge चे उलटे वारे

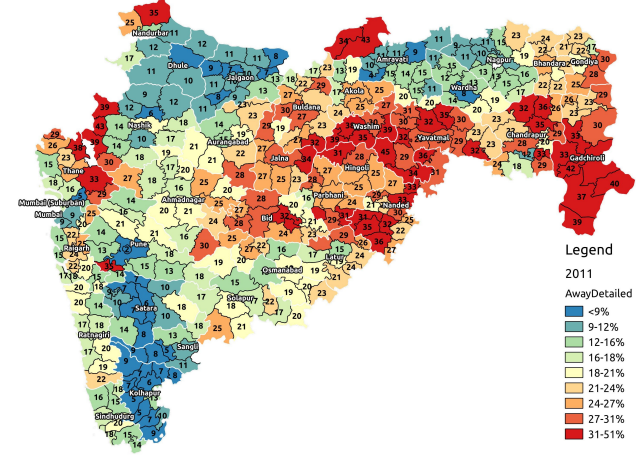
CTARA सारख्या विभागांचे महत्त्व

महाराष्ट्रा समोरील आव्हाने

Percentage of Rural Households with Primary Source more than 500m away (2001)

Percentage of Rural Households with Primary Source more than 500m away (2011)

- विकासाचे वाढते प्रश्न – प्यायचे पाणी, प्रदूषण, शेतीचे व्यवस्थापन, छोटे उद्योग, नोकरी – व्यवसाय – रोजगार
- एक मुख्य कारण – मोडलेले शास्त्र
- दुसरे: समाजामधे अपुरे सामंजस्य – विषमता, समाजामधे अविश्वास

उपाय

- नवीन विज्ञान-तंत्रज्ञान प्रणाली-उपयुक्त-कुतूहल मध्ये संतुलन
- शालेय अभ्यासक्रमाचे उद्दिष्ट-विज्ञानाची पद्धत, गावाचा विकास हा एक महत्त्वाचा मार्ग. JEE इ. परीक्षांच्या प्रभावावर अंकुश.
- युवा पिढी पुढे role-models, कर्तेपणा व जबाबदारी
- उच्च शिक्षण संस्थांचे जाळे, प्रादेशिक संशोधनावर भर, सामाजिक संस्था, शासन व उद्योग यांच्याशी समन्वय

पहिले पाऊल! १३ जानेवारी २०१६

राज्यातील अभियांत्रिकी महाविद्यालये तसेच तंत्रनिकेतने व अन्य शैक्षणिक व संशोधन संस्थामधील विद्यार्थ्यांना राज्याच्या विकासात सहभागी करून घेण्याची योजना...

महाराष्ट्र शासन

उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग

शासन निर्णय क्रमांक : बैठक- ३६११/(५६/१५)/तांशि २

मंत्रालय विस्तार भवन, मुंबई ४०० ०३२.

दिनांक : १३ जानेवारी, २०१६

संदर्भ :- शासन निर्णय क्रमांक : बैठक- ३६११/(५६/१५)/तांशि २, दिनांक २८/४/२०१५

प्रस्तावना :-

राज्यातील विविध सामाजिक व विकासाशी संबंधित प्रश्नांची संशोधनाद्वारे उकल करून त्यावर अचूक उपाययोजना शोधणे आवश्यक आहे. त्या दृष्टीने विविध शासकीय यंत्रणा व शैक्षणिक संस्था यांच्या दरम्यान विशेषतः सामाजिक व आर्थिक स्वरूपाच्या महत्त्वाच्या गंभीर समस्यांसंदर्भातील संशोधन वृद्धिंगत करण्यासाठी आणि विविध प्रकल्प निहाय निरनिराळ्या योजनांमध्ये अभियांत्रिकी तसेच अन्य व्यावसायिक अभ्यासक्रमांसाठी शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांचा सहभाग वाढविणे आवश्यक आहे.

उन्नत महाराष्ट्र अभियान

उन्नत महाराष्ट्र अभियान

- प्रादेशिक संस्थांना उपयुक्त संशोधन करायची संधी, data व निधी
- विज्ञानाचा गाभारा- प्रादेशिक संस्थांना प्रवेश.
- महाराष्ट्राच्या विकासासाठी महत्त्वाचे पाऊल. **भारतात प्रथम.**

भविष्य

- दर्जेदार आणि सार्वजनिक विज्ञान हे विकासासाठी अनिवार्य
- **सामाजिक संस्था** - विज्ञान प्रणालीवर काटेकोर नजर, लोकांचे प्रबोधन

मराठी विज्ञान परिषद - पुढच्या ५० वर्षात या कार्यात मोठे योगदान

धन्यवाद

sohoni@cse.iitb.ac.in